

čím si nahradí a súdruh Lenin hovorí, že miesto náboženstva zastane divadlo. Z toho vidno, aký obrovský význam pripisoval Vladimír Iljič divadlu.¹⁰

Táto myšlienka Vladimíra Iljiča má principiálny význam. V záujme úspešného boja proti náboženstvu treba vedieť *uspokojovať* estetické potreby ľudí. Proti cirkevnej estetike treba postaviť novú, socialistickú estetiku, cirkevným obradom a slávnostiam — nové, z hľadiska zmyslu a obsahu masové sviatky, slávnostné ceremónie („obrad“), venované najväznejším udalostiam v živote ľudí (manželstvo, narodenie dieťaťa, dosiahnutie veku dospelosti atď.). Nakoniec, umenie má poslanie byť jedným z najvýznamnejších prostriedkov vedeckoateistickej propagandy a agitácie. Jeho možnosti v tomto smere sú veľké, sily jeho účinku a pôsobivosti sú ohromné. Múdra a vysoko umelecká protináboženská kniha, film alebo divadelná hra môže mať obrovský vplyv na vedomie ľudí.

O tejto úlohe umenia sa pekne vyjadril A. V. Lunačarskij: „Umenie je vynikajúcim nástrojom agitácie a my ho potrebujeme v boji proti náboženstvu. Pomocou umenia vysmievame jeho slabé stránky, pomocou umenia môžeme vyvolať rozhorčenie proti jeho čiernym stránkam, jeho zločinom v minulosti i v súčasnej dobe, odhaľovať jeho vnútornú nelogičnosť, tupé protiklady, ktorými je naplnené, zobrazovať to, čo je zvykom nazývať svätým v neprikráslenej podobe a vzápätí stavať proti nim naše jasné ideály, našu solidaritu, naše názory na správny život na zemi.“¹¹

NEMECKÁ FILOZOFIA ŽIVOTA A JASPERSOV EXISTENCIALIZMUS

JÁN BODNÁR

Pre súčasnú západnú filozofiu sa čoraz výraznejšou črtou stáva rastúci vplyv a rozmach iracionalistických prúdov. Do prednej línie idealistického tábora sa dostali smery s otvorene antiracionálnym, antiintelektuálnym zameraním, smery nadradujúce intuíciu, mystické zrenie, biologické a emocionálne činitele racionálnej analýze a logickým postupom, smery otvorene alebo zastrene proklamujúce boj proti vede, vedeckému spôsobu myslenia vôbec. Popredné miesto zaujímajú existencializmus, pragmatizmus, rôzne varianty intuicionizmu, náboženskej filozofie a tzv. filozofie života. Súčasne badať slabnúci vplyv kedysi aktívnych skupín neorealizmov, kritických realistov a najnovšie novopozitivistov, ktorí — i keď z pozícií idealizmu — predsa sa ešte usilovali budovať na racionálnych základoch svoje filozofické hľadiská a v pozoruhodnej miere prispievali v oblasti logickej syntaxe a sémantiky.

Iracionalizmus je vcelku zjavne úpadkové hnutie vo filozofii a ako také zvyrazňuje rozklad kapitalistického spoločenského zriadenia, no ak pri vymedzovaní jeho špecifčnosti kladieme dôraz na mieru úpadku, reakčnosti, môžeme jednotlivé smery usporiadať do akejsi stupnice. Vo vedúcej skupine sa zvlášť vyníma tzv. nemecká filozofia života a jej najnovší súčasný variant — nemecký existencializmus. Vyzerá to tak, akoby nemeckej buržoáznej filozofii prináležala úloha reprezentovať najúpadkovejšie výhonky buržoázneho myslenia vôbec, akoby jej bola zverená úloha ukazovať hranice úpadku v celkovom vývoji idealizmu. Zaiste to nie je náhodná skutočnosť, súvisí s doterajším hospodárskym, politickým i kultúrnym vývojom tejto krajiny, s vývojom nemeckej idealistickej filozofie, s celkovou atmosférou života, ako sa stvárioval na pozadí pôsobenia feudálnych, prúšianskych, militaristických a klerikálnych tradícií. V mnohom nasvedčuje

¹⁰ *Lenin i iskusstvo* (memuary), zostavil Ef. Dobin, Leningrad 1934, str. 169.

¹¹ A. V. Lunačarskij, c. d.

tomu, akoby v uvádzaných iracionalistických smeroch nemeckí buržoázni filozofi domysleli projekt celkového vývinu buržoázneho myslenia v súčasných podmienkach — projekt jeho degenerácie a úpadku.

Jedinečným príkladom toho je tzv. nemecká filozofia života. Jej počiatky bezprostredne súvisia so zrodom a rozvojom nemeckého imperializmu. Základné filozofické východisko tvorí negatívny postoj k rozumu ako nástroju poznávania objektívnych daností skutočnosti, zákonov prírodného a spoločenského diania. Rozum, logično sa charakterizuje skôr ako prekážka, alebo celkom povrchný aspekt základných faktorov života, akými sú „vôľa k moci“, životné impulzy, „hlas krvi“ a slepé vitálne sily. Nie objektívna zákonitosť, ale vitálne a emocionálne prejavy života usmerňujú vývin a stanovujú cieľ. Nie široké masy ľudu, ale silní, životaschopní jedinci, vífazi v „boji o moc“ sú povolání rozhodovať a vládnuť. Odtiaľ pochádza antihumánna a antidemokratická črta, amorálna etika „filozofie života“. Jej zakladateľmi sú Arthur Schopenhauer a najmä Friedrich Nietzsche. Nietzscheho náhľady v základných črtách vymedzili ideologickú platformu imperialistickej buržoázie, nastupujúcej do boja za svetovú moc, proti svetovému socialistickému hnutiu a jeho ideám, a tu už v jej zvrhlej fašistickej podobe.

Na myšlienkový odkaz Nietzscheho nadväzuje celá plejáda „filozofov života“. Z nich väčší vplyv si vybojovali najmä Wilhelm Dilthey (1833—1911), Oswald Spengler (1880—1936) a Ludwig Klages (1872). Dilthey ako historik a filozof dejín v podstate aplikovali Nietzscheho voluntaristické hľadisko na dejinný vývin, objektívnosť a zákonitosť diania nahradil živelnou expanziou životných síl, „života“ a pre históriu stanovil úlohu „porozumieť životu“ s dôrazom na jeho emocionálne prejavy, pretože vraj v nich je skryté tajomstvo ľudskej histórie. Samozrejme, že v takom prípade racionálna analýza musela byť nahradená „metódou“ vcífovania sa do danej historickej situácie.

Veľkú pozornosť vzbudil Oswald Spengler svojou knihou „Der Untergang des Abendlandes“, v ktorej rozpracoval svoju nevedeckú teóriu kultúrnych cyklov presne v ideových smerniciach Nietzscheho a Diltheya. Kniha mala zdôvodniť nástup „novej, vitálne mladej, životaschopnej kultúry“, ktorú o niekoľko rokov mal poznať svet v takých jej prejavoch ako boli koncentračné tábory, masové hroby, rasistické pohromy atď.

Ludwig Klages otvorene zaútočil na duchovný a kultúrny aspekt ľudskeho života a organicky proti nemu stavia ako nadradený primitívny, biologický aspekt.

Je prirodzené, že nastupujúci nemecký fašizmus prijal „filozofiu života“ za základ svojej ideológie a umožnil tak v praxi overiť jej hľadiská. Predtým však ich s barbarskou otvorenosťou a neslýchaným cynizmom sprecizoval a doplnil v takých dielach ako je Hitlerov „Mein Kampf“ a Rosenbergov „Mýtus XX. storočia“. Netreba pripomínať, ako toto overenie v praxi vyzeralo. Boli sme svedkami pôsobenia najúpadkovejšej filozofie a ideológie, akú dejiny doteraz poznali. Jej príznačnou črtou bol otvorený antikomunizmus, bezuzdný odpor voči vedeckomaterialistickej filozofii, nenávisť voči socialistickému spoločenskému zriadeniu.

Druhá svetová vojna sa síce skončila porážkou fašistického nemeckého štátu, nepriniesla však likvidáciu spoločenských síl, pôsobenie ktorých podnecovalo zrod a ujímanie sa fašistickej ideológie. Vznikla NSR, štát s kapitalistickým spoločenským zriadením, s ambíciami vlastnými buržoázii v jej imperialistickom štádiu vývinu. Bolo však jasné, že tieto ambície nebude možno uskutočňovať v nových podmienkach v duchu ideí, ktoré v nedávnej minulosti tak skompromitovali fašizmus. A tak ideológovia nemeckej imperialistickej buržoázie začali prácou na novom ideovom projekte, ktorý má nielen nemeckej buržoázii alebo buržoázii ako triede vôbec vymedzovať smer jej ďalšieho celkového vývinu v podmienkach zostrojúceho sa triedneho boja a narastajúcej sily svetovej socialistickej sústavy. Súčasne má zaistiť nemeckej buržoázii akési duchovné vedenie v kapitalistickom svete, má akoby dokázať, že Nemecko je „teoretickým svedomím“ tohto sveta. Filozofickú bázu nového ideového projektu tvorí nemecký existencializmus v tesnom

spojenectve s kresťansko-náboženskou filozofiou. V podstate — ako ukážeme — ide o nový variant nemeckej filozofie života.

Nemecký existencializmus je súčasťou filozofie existencializmu, ktorá vznikla medzi dvoma svetovými vojnami, no ktorá začína svoju víťaznú cestu po západnej Európe až po druhej svetovej vojne. Postupne sa rozširuje i na americký, i na ázijský kontinent. Pravda, treba mať na zreteli diferencovanosť jednotlivých jej hľadísk, podmienenú diferencovanosťou spoločenských, hospodárskych a kultúrnych činiteľov, pôsobiacich v jednotlivých krajinách. Hovoríme napr. o francúzskom a nemeckom existencializme, o náboženskom a ateistickom existencializme. Pri všetkej rozdielnosti hľadísk existujú však všeobecné črty filozofie existencializmu; preto prv ako zameriame svoju pozornosť na nemecký existencializmus, pokúsime sa o ich stručné zhrnutie.

1. Hlavným myšlienkovým zdrojom existencializmu je filozofia Nietzscheho, Diltheya, Bergsona, Kierkegaarda, Husserla; ide teda o zdroje jednoznačne iracionalistické. Existencializmus treba považovať za najnovší výhonok iracionalistického hnutia v buržoáznej filozofii.

2. Existencializmus prináša „originálnu“ koncepciu predmetu filozofie. Predmetom filozofie existencialistov nie je bytie alebo myslenie, materiálna alebo duchovná skutočnosť, ale subjektivita individua. Existencializmus chce vybudovať subjektívnu filozofiu života. V tomto zmysle formuluje Sartre „prvý princíp“ existencializmu: „Človek nie je ničím iným, iba tým, čo sám urobí zo seba.“ Tým chce povedať toľko, že neexistuje nijaká objektivita, či už prírodná alebo spoločenská, nijaký všeobecný nositeľ znakov či už božského alebo zemského pôvodu, ktoré by vopred vymedzovali povahu ľudskej existencie, jej vývin a ciele. Existencia predchádza podstate. Nie vonkajší svet, objektívna skutočnosť a zákonitosť formuje existenciu, ale naopak, existencia tvorí svet, dáva mu zmysel, hodnotu, cieľ a zákony. Úlohou filozofie je skúmať existenciálne stavy, emócie, nálady, tzv. hraničné situácie, v ktorých život pulzuje a dokazuje svoje jestvovanie. Existencializmus týmto hľadiskom radikálne odmieta tak materializmus ako aj idealizmus v jeho bežnom ponímaní, t. j. ako filozofické systémy, ktoré si nárokovujú vypovedať o skutočnosti vo forme všeobecných pojmov, súdov, kategórií. Sám chce vybudovať subjektívnu filozofiu života.

3. To znamená, že existencializmus nemôže pracovať s bežnými metódami, základom ktorých sú logické postupy. Nie racionálnymi prostriedkami a vedeckými metódami, ale vlastným žitím poznávame skutočnosť, hovoria existencialisti. Jediným zdrojom poznania sú tzv. existenciálne skúsenosti: dostávajú sa v tzv. hraničných situáciách v zažívaní hrôzy, úzkosti, hnusu, strachu pred smrťou atď. Ich prostredníctvom manifestuje existencia svoje jestvovanie, sú hlavnými impulzmi jej činnosti. Existencializmus takto zavrhuje všetky racionálne metodologické postupy. Heidegger vynaložil všetko úsilie, aby dokázal nezmyselnosť a zbytočnosť logiky a vedeckých metód skúmania, aby ich nahradil iracionálnymi metódami rôznych introspektívnych analýz subjektívnych zážitkov, emócií a nálad.

Z tézy, že človek je iba tým, čo sám urobí zo seba, existencialisti vyvodzujú ďalekosiahle etické závery. Ak sa človek totiž tvorí vylučne z vlastných zdrojov, má právo tvoriť si vlastné a jemu vyhovujúce normy konania a správania sa. Nijaká spoločnosť, nijaká inštitúcia, nijaký systém nemá právo ukladať mu zákony a predpisy, obmedzovať ho v jeho činnosti. Jediné záväznými normami sú tie normy, ktoré si sám stanovil, neexistuje nijaký spoločenský, všeobecný výmer dobra, zla, morálky.

S tým súvisí centrálna otázka filozofie existencializmu — otázka slobody. Sloboda je vraj základným predpokladom existencie. Tam, kde niet slobody, je iba uniformita, monotónny rytmus života bez hodnôt a bez zmyslu. Bez slobody niet existencie. Jedinou úlohou spoločnosti je všetkými prostriedkami zaistiť slobodu človeka. Človek si nevolí slobodu, je „vrhnutý do slobody“ (Heidegger).

Nebudeme teraz dokazovať, že ide o amorálne etické východisko, krajný etický relativizmus, že existencialistické chápanie slobody je výsledkom chorobného individualizmu, že toto chápanie

stavia slobodu do protikladu prírodnej a spoločenskej zákonitosti, neguje objektívnu zákonitosť a objektívnu nevyhnutnosť, že je teda nesprávne a nevedecké.

Pri vymedzovaní funkcie existencializmu v dnešnej spoločnosti jeho predstavitelia a stúpenci dokazujú, že je reakciou na doterajší abstraktný a špekulatívny charakter filozofického myslenia a ďalej reakciou na kolektivistické tendencie v spoločenskom vývine. Chce vraj byť filozofiou, ktorá vystupuje na obranu individuality a osobnosti človeka, ohrozeného mechanizmom modernej priemyselnej civilizácie, existenciou totalitných spoločenských systémov. Moderná veda, technika neuspokojuje vraj človeka, naopak, odcudzuje ho prírode i spoločnosti, robí z neho bezdychý nástroj zložitého mechanizmu hospodárskych a spoločenských vzťahov. Existencializmus je vraj filozofiou vzbúrencov proti štátu, spoločnosti, inštitúciám, pretože obmedzujú jeho slobodu, deformujú jeho osobnosť.

Marxista, samozrejme, nemôže prijať takéto vymedzenie funkcie existencializmu, i keď vidí, že moderný vedecký a technický pokrok prináša so sebou celý rad nových problémov, ktoré v záujme človeka treba riešiť. Takéto vymedzenie jednoznačne súvisí s existenciou kapitalistického spoločenského zriadenia, s jeho ideológiou, i keď v nejednom prípade prináša jeho kritiku a zvyrazňuje proces odcudzovania sa mu. V najlepšom prípade je prejavom morálnej a intelektuálnej slabosti, bezzásadovosti tam, kde treba aktívne, so silami pokroku bojovať proti nemu. Hovoríme — v najlepšom prípade — pretože v podstate je potencionálnym zdrojom myšlienkových hnutí, ktoré môžu spôsobiť nemenej zla, ako spôsobil fašizmus. Takéto hnutie dnes predstavuje ideologický kurz nemeckého militarizmu, revanšizmu a antikomunizmu.

Filozofia existencializmu je vhodnou bázou pre rozmanité ideové projekty, ktoré môžu závodit' čo do reakčnosti a úpadkovosti. Človekom — hovorí Sartre — hýbe vášň byť pre seba, byť samou slobodou, je to však vášň neuskutočniteľná. Pre Sartra je človek neužitočná vášň. Ako taký je absurdnosťou v tomto absurdnom svete. Camusov absurdný hrdina nachádza naplnenie života v pochopení, že všetko, celý život, svet sú absurdnosťou, pred ktorou je jediný únik — smrť. Heineemann vo svojej knihe o existencializme píše: „... bolo by falošné existencialistické učenie odmietat' kvôli absurdnosti. Veď existencialisti odhaľujú jedine skutočnosť, že život na tejto planéte sa stáva absurdným. Kde sa len pozrieme, či na správanie jednotlivca, skupiny alebo národov, bije táto skutočnosť do očí... Je naozaj nutné uvádzať súčasné absurdnosti? Každý ich pozná: OSN je napr. tak jednotná, že sa delí na dva nepriateľské tábory, ktoré medzi sebou vedú studenú vojnu. Obidva tábory zbroja, údajne na obranu mieru, v skutočnosti však zvyšujú nebezpečenstvo vojny. Absurdnosť absurdností, všetko je absurdné, zdá sa byť mottom dnešného sveta.“ (Cit. z knihy *Existenzphilosophie lebendig oder tot?*, 1954, str. 177—178.)

Stúpencom náboženského smeru je existencializmus východiskom pre obnovu mysticizmu, hľadania bezprostrednej jednoty človeka s bohom. I tieto varianty existencializmu majú svoje pole pôsobenia v NSR.

Všetky tieto projekty čo do úpadkovosti, nebezpečenstva a škodlivosti zatieni projekt nemeckých existencialistov, grupujúcich sa okolo Karla Jaspersa. Jaspers patrí k prvým a najznámejším priekopníkom existencializmu medzi dvoma vojnami. Jeho trojzväzkové dielo „Filozofia“ vyšlo zhodou okolností v tej istej dobe ako spomínané diela Hitlera a Rosenberga a bolo tiež manifestom moderného iracionalizmu, no v zjemennej, kultúrnej forme a s náboženským zafarbením v reči, ktorej mohol rozumieť len zasvätenec do filozofie.

Po vojne začal Jaspers uvažovať o politických a ideologických aspektoch svojho existencializmu a prišiel k záveru, že práve v týchto súvislostiach by mohol zohrať významnú úlohu. Výsledky svojich úvah zhrnul v knihe, vydanej r. 1958 pod názvom *Atómová bomba a budúcnosť ľudstva*.¹ Kniha si vytyčuje za úlohu „pôsobiť na politické uvedomenie v našej dobe“. Filozofickým východiskom práce je existencialistická koncepcia človeka, hlavnou úlohou ktorého je tvoríť seba,

¹ Karl Jaspers, *Die Atombombe und die Zukunft des Menschen*, München 1958.

a to znamená tvoríť svet, dávať mu zákony, zmysel a cieľ. Ak človek nespĺňa túto úlohu, je bezvýznamným elementom, súčasťou beztvárnej masy pasívneho bytia. Aby však mohol existovať, to znamená tvoríť seba alebo „bytie pre seba“, potrebuje slobodu. A práve v tomto podstatnom zreteli je — podľa Jaspersa — dnes najviac ohrozená existencia človeka. Ohrozuje ju vraj totalitný systém socialistického tábora. Z tejto pozície začína svoje úlohy proti komunizmu, marxisticko-leninskej filozofii, SSSR a ľudovodemokratickým krajinám, spôsobom, ktorý im získal úctu a všestrannú podporu v radoch vládnych kruhov dnešného západného Nemecka.

Podľa Jaspersa stojí dnes ľudstvo pred osudným rozhodnutím: alebo si zvolí slobodu alebo bude pohltené totalitným systémom (str. 222). Zvoliť si však slobodu znamená aktívne bojovať proti komunizmu, podniknúť všetko na jeho odstránenie. A tu sa začína nehorázna kampaň proti socialistickému spoločenskému zriadeniu, ideám marxizmu-leninizmu. Povšimnite si tieto perličky Jaspersovho uvažovania: „Kto ešte na tomto svete ako v koncentračnom tábore považuje za možný život, ktorý hodno žiť, musí uvážiť: dôvera v človeka je len natoľko oprávnená, nakoľko má priestor pre svoju slobodu. Tento je podmienkou jeho možností. Púhy život ako taký by nebol v prípade uskutočnenej totálnej vlády ani životom zvierata v hýrivosti prírody, ale bol by umelou hŕzou totálneho ničenia technickým rozumom samotných ľudí“ (str. 230). „Sloboda je viac ako život“, vyhlasuje Jaspers na inom mieste (str. 230). „Kto hovorí, že ľudstvo musí byť stoj čo stoj zachované nažive, je dôveryhodný len vtedy, ak vie, čo je to totalitarizmus“ (str. 228). Alebo: „Lepšie by bolo zahnúť vedome s rozumom ako slepo prežívať svoje roky, ako bez rozumu sa vrhnúť do záhuby“ (str. 490). Na záchranu slobody — dokazuje — treba podniknúť všetko, i atómovú bombu, riskovať nukleárnu vojnu. Ľudia síce vraj pociťujú úzkosť pri myšlienke na novú vojnu. Úzkosť je však existencialistickou kategóriou. Prostredníctvom nej si človek uvedomuje seba, rozhoduje sa. „Veľká úzkosť ľudstva môže byť tvorivou úzkosťou“ (str. 474), konštatuje. Treba sa preto rozhodnúť: alebo bojovať proti komunizmu alebo stratiť slobodu, stratiť existenciu. Nemecko je povolané nekompromisným bojom zachrániť slobodu ľudstva: pripadá mu úloha byť jeho duchovným vodcom.

Netreba zvlášť hovoriť o nemorálnosti takéhoto stanoviska. O akú slobodu ide? Môžeme si vybrať: o slobodu pre bezuzdné vykorisťovanie, ohlupovanie a útlak človeka, pre slobodu obmedzeného malomeštiaka, choromyseľného individuum, prežívajúce svoje existenciálne nálady, nadčloveka. A takúto slobodu stavia do protikladu so systémom, ktorý priniesol nový, slobodný život miliónom ľudí. Jaspersovo učenie je vonkoncom antihumánne, je výplodom zarytého nepriateľa komunizmu a marxizmu.

Jaspersov existencializmus predstavuje taktó najúpadkovejšie učenie; domýšľa nesprávne, nevedecké tézy do krajnej reakčnej formy. Nečudo, že ho odsudzujú nielen marxisti, ale všetci pokrokoví zmýšľajúci ľudia na svete. Vidia v ňom celkom správne nebezpečný signál nástupu reakčných síl, ktoré môžu pripraviť ľudstvu novú svetovú katastrofu.